

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΩΤΙΟΥ Α΄ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΤΙ ΕΣΤΙΝ ΕΡΓΟΝ ΑΡΧΟΝΤΟΣ;

Ωχριά ο γραπτός ανθρώπινος λόγος και αισθάνεται συστολή ο συγγραφεύς όλων των αιώνων, όταν πρόκειται να αποτολμήσει, έστω και σε αδρές γραμμές, να σκιαγραφήσει τα του Μεγάλου Πατριάρχου και Ρωμηού Αγίου Φωτίου για τον οποίο ο πολύς Μανουήλ Ι. Γεδεών γράφει εγκωμιαστικώς: *«πεπροικισμένος υπό πολλών αρετών και προτερημάτων, υπερείχε πάντων των συγχρόνων λογίων, έμψυχος ων βιβλιοθήκη, και σώφρονα βίον και πολιτείαν επιδεικόμενος, πολλάκις δ' όλας νύκτας μελετών, και την αρετήν έχων τη σοφία παράλληλον»*.

Ως πέλαγος και ωκεανός λογίζονται τα περί του βίου, της κατά κόσμον και κατά Θεόν σοφίας και συγγραφής, της εκκλησιαστικής και εν γένει πολιτείας, της Ιεραποστολικής και Οικουμενικής δράσεως του Οικουμενικού Πατριάρχου Αγίου Φωτίου Α΄ (820-891), του δικαίως και προσφυώς αποκληθέντος ως *«Μεγάλου»*, *«Ειρηνοποιού»* και *«Αναδόχου εις Χριστόν»* των Βουλγάρων και των λοιπών Σλάβων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Από της κηδεμονικής Πρωτοθρόνου και Πρωτευθύνου Ιεράς Καθέδρας της Πρωτοκλήτου Μητρός Αγίας Μεγάλης του Χριστού Κωνσταντινουπολίτιδος Εκκλησίας, ο ένθεος Φώτιος ανεδείχθη γίγας και άτλας της κατ' Ανατολάς Εκκλησίας και της των Ρωμαίων κραταιάς Βασιλείας. Ουδόλωσ δε τυχαίο είναι το γεγονός ότι η απροσωπόληπτη και δικαία κρίση της αδεκάστου ιστορίας διά της γραφής επιφανών και λογίων ανδρών αποτιμά την προσωπικότητα του Μεγίστου αυτού Οικουμενικού Πατριάρχου *«χρυσούς ρήμασι»* και *«λόγοις κλέους»*.

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Μιχαήλ έγραφε στον Αυτοκράτορα Βασίλειο τον Βουλγαροκτόνο, όταν επανήλθε εκ της εξορίας ο Φώτιος στην Κωνσταντινούπολη, τα εξής: *«Η κραταιά σου Βασιλεία απέδωκεν εις την Εκκλησίαν την δόξαν αυτής. Φαμέν δη Φώτιον τον αγιώτατον Πατριάρχην, τον φωτειδή και φωτοποιόν άνθρωπον, της ιερωσύνης την τελειότητα, τον γνώμονα της αληθείας τον αδιάστροφον, της αρετής τον κανόνα τον ευθύτατον, της σοφίας το ενδιαίτημα, των ξένων το καταφύγιον»*. Ο δε Καθηγητής Ν. Τωμαδάκης υπογραμμίζει ότι: *«Ο Φώτιος υπήρξεν άνθρωπος συνδυάζων ελληνικήν παιδείαν, ευσέβειαν, πίστιν, επιμονήν, μαχητικότητα, ευστροφίαν, θεωρητικός ως προς την σκέψιν, πρακτικώτατος ως προς το έργον, ανεδείχθη δε διά των περιστάσεων αντάξιος των ζητήσεων και των κινδύνων της εποχής του»*.

Από δε τους ξένους επιστήμονες και μελετητές ο Ehrhard αναφερόμενος στην προσωπικότητα του Μεγάλου Φωτίου εν είδει εγκωμίου γράφει χαρακτηριστικά: *«Ο Φώτιος δεν είναι μόνον η*

σπουδαιότερα προσωπικότης της ιστορίας της Βυζαντινής Εκκλησίας και Γραμματολογίας του Θ' αιώνας, αλλά καταλαμβάνει εις την όλην ιστορίαν του Βυζαντίου και εις την ιστορίαν της Εκκλησίας γενικώς θέσιν οίαν ουδείς των μετ' αυτόν Βυζαντινών πλέον καθείξε και η οποία κατατάσσει Αυτόν μεταξύ των μεγάλων της παγκοσμίου ιστορίας».

Ο Μέγας Φώτιος, πέραν πάντων των ιστορικών γεγονότων της πολυτάραχης και πολυπλάγκτου εποχής του, συνέδεσε άρρηκτα το όνομά του με τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και των Βουλγάρων επιτυγχάνοντας με την άριστη διπλωματική του τακτική να διατηρήσει αυτούς υπό την κανονική δικαιοδοσία του Πρωτοθρόνου Οικουμενικού Πατριαρχείου παρά τις περί του αντιθέτου ορέξεις και ατέρμονες προσπάθειες του Επισκόπου Ρώμης Νικολάου και των Φράγκων.

Στο πλαίσιο αυτό είναι ιδιαζόντως χαρακτηριστικά τα όσα γράφει ο Καθηγητής Ιωάννης Καραγιαννόπουλος για την απaráμιλλη ιερά εκκλησιαστική τακτική του Μεγάλου Φωτίου, αναφέροντας ότι: «Ο Φώτιος ήτο μία των αξιολογωτέρων προσωπικοτήτων της εποχής του. Λίαν πεπαιδευμένος, οξυνούστατος και με διπλωματικά χαρίσματα πρώτης τάξεως, ήτο ο ενδεδειγμένος αρχηγός της Ανατολικής Εκκλησίας κατά την κρίσιμον εκείνην περίοδον και αντάξιος αντίπαλος του Νικολάου και των Οικουμενικών του αξιώσεων».

Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων συνετελέσθη σταδιακά και αρχικώς κατά μέρος. Η προσπάθεια όμως για τον εκχριστιανισμό ολοκλήρου του Βουλγαρικού λαού άρχισε κατά την διάρκεια της βασιλείας του Ηγεμόνος των Βουλγάρων Βόριδα (852-889) και προς τούτο καθοριστικό ρόλο διεδραμάτισε και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Φώτιος Α', ο οποίος σύμφωνα με τον Καθηγητή Δημήτριο Γόνη: «... απέστειλε στη Βουλγαρία έναν Επίσκοπο, ο οποίος βάπτισε τον Βόριδα και του έδωσε το χριστιανικό όνομα Μιχαήλ, το όνομα δηλαδή του αναδόχου του Μιχαήλ, αυτοκράτορα του Βυζαντίου, όπως ήταν συνήθεια την εποχή εκείνη. Ακολούθησε η κατήχηση και το βάπτισμα των Βουλγάρων. Τα γεγονότα αυτά, κατά την επικρατέστερη άποψη, έλαβαν χώρα το έτος 864. Εν συνεχεία οργανωμένες ιεραποστολικές ομάδες από αρχιερείς, ιερείς και μοναχούς εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία και άρχισαν το κατηχητικό και φωτιστικό τους έργο».

Ο Μανουήλ Ι. Γεδεών αναφερόμενος στον καθοριστικής και κομβικής σημασίας ρόλο τον οποίο διεδραμάτισε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Φώτιος και στην περισπούδαστη και μακροσκελέστατη προσωπική επιστολή του, την οποία απέστειλε με «επιστηρικτική και νουθετήρια διάθεση» στον μέγα Ηγεμόνα των Βουλγάρων Μιχαήλ, γράφει χαρακτηριστικά: «Είτα συνέβη και άλλο τι· ει γαρ και εχριστιάνισαν οι Βούλγαροι κατά μέρος, αλλ' ο αυθέντης αυτών Μιχαήλ και όλον αυτών το έθνος εχριστιάνισαν δι' επιμελείας του Φωτίου, προς ον Μιχαήλ και επιστολήν έγγραφεν ο Φώτιος διδάσκων αυτόν την Ορθόδοξον πίστιν από τε της Γραφής και των Οικουμενικών Συνόδων, και έτι τα ήθη της ευσεβείας και των αρχόντων».

Η συγκεκριμένη ιστορική επιστολή του Μεγάλου Φωτίου, η οποία αποτελεί μνημειώδες κείμενο που απαντά στο διαχρονικό και πάντοτε λίαν επίκαιρο ερώτημα: «*Τί ἐστὶν ἔργον ἀρχοντος;*», φέρει τον πλήρη τίτλο: «*Φωτίου του αγιωτάτου Πατριάρχου της Κωνσταντινουπόλεως εκ της προς Μιχαήλ τον άρχοντα Βουλγαρίας επιστολής, τί ἐστὶν ἔργον ἀρχοντος*».

Στην εν λόγω επιστολή, η οποία αποτελείται από 118 σύντομες ή και εκτενέστερες παραγράφους και θα ηδύνατο να χαρακτηριστεί και ως «*ιερά κατήχηση*» ή και εν ταυτώ «*πραγματεία περί πολιτικής τέχνης*», ο Άγιος και Θεοφόρος Πατριάρχης Φώτιος διά της εμφιλοσόφου σκέψεως και της εκκλησιαστικής και περί τα πολιτικά αξιώματα στο κράτος προσωπικής πείρας και εμπειρίας του, επισημαίνει εισαγωγικώς στον Άρχοντα των Βουλγάρων Μιχαήλ ότι: «*αι μεν άλλες χάριτες... μικράς και προσκαίρους, οἱς προσάγονται, τας ωφελείας παρέχουσιν*», ενώ εκείνες οι οποίες φύονται για να καταστήσουν βελτίονα την ψυχή και να την καθάρουν από την πλάνη και τα παντοειδή πάθη διαυγάζοντας την αίγλη και την λαμπρότητα των αρετών και της αληθείας, είναι όντως αληθείς χαριτές, που χορηγούν μεγάλα κέρδη και αθάνατα και θεοειδή ωφέλη και «*εμπορεύονται*» τον ουράνιο πλούτο. Ο Ιερός Πατήρ μετ' εμφάσεως υπογραμμίζει στον Βούλγαρο Ηγεμόνα ότι εξ αυτών των τω όντι όντως αληθών χαρίτων «*τιμιωτάτη και των άλλων πρωτεύουσα χάρις η προς το θείον ἐστὶν απλανής και σωτήριος χειραγωγή. Ἦν πρώτη και μόνη χαρίζεται της καθαράς και αμωμήτου πίστεως ημών των Χριστιανών, η μάθησις και μυσταγωγή*». Προσθέτει δε ότι οι αρετές για να είναι λυσιτελείς, θα πρέπει να είναι μπολιασμένες με την πίστη και η πίστη ενεργουμένη διά των αρετών.

Ο Μέγας Φώτιος χαρακτηρίζει την επιστολή του προς τον Ηγεμόνα Μιχαήλ ως «*ιερόν και θεόχρηστον της ιεράς ημών λατρείας μάθημα*» και αφού με περίτεχνο θεολογικό λόγο αναφέρεται διεξοδικώς στην θεόπνευστη διδασκαλία των Ιερών Γραφών και των Αγίων Οικουμενικών Συνόδων καθώς και στην Θεόσοφη μυσταγωγή των σεπτών μυστηρίων της Αγίας Μητρός Εκκλησίας του Χριστού νουθετεί τον νεοφώτιστο Βούλγαρο Ηγεμόνα γράφοντας ότι: «*ταύτην προσήκει και την υμετέραν θεοφρούρητον σύνεσιν ήδη, προς τον ημέτερον κλήρον της ευσεβείας αφορώσαν, ειλικρινεί διαθέσει, και γνώμης ευθύτητι, και αδιστάκτω πίστει αποδέχεσθαι και στέργειν, και μήτε δεξιά μήτε αριστερά, μηδέ επί βραχύ, ταύτης αποκλείειν*». Αφού δε προτρέπει αυτόν να μιμηθεί το παράδειγμα του φιλοθέου και φιλοχρίστου Αυτοκράτορος Κωνσταντίνου του Μεγάλου (... *δι' ου προς την του Μεγάλου Κωνσταντίνου πράξιν ανυψωθείς κατά μίμησιν έχου της απ' αρχής σου γνώμης και βουλής και συνέσεως*), συμπληρώνει τις νουθεσίες του γράφοντας: «*στήθι στερρώς εν τη πέτρα της πίστεως, εν η καλώς από Κυρίου τεθεμελιώσαι· εποικοδόμει τη ορθή σου πίστει πράξεις αγαθάς και βίου σεμνότητα, με ξύλα και χόρτον, μηδέ καλάμην, εύφλεκτον της αμαρτίας ύλην, και προς καύσιν μόνην, προς ουδέν δε χρησιμεύουσαν έτερον· αλλά χρυσόν και άργυρον, των κατορθωμάτων τα τίμια... διό προσήκει παντί τρόπω και πάση*

σπουδή, μετά της καθαρής και αμωμήτου θρησκείας, και ταύτας διαφυλάττειν τας εντολάς. Ου γαρ έστιν, ουκ έστι, χωρίς αυτών, ούτε της των πιστών και φιλοθέων μερίδος γενέσθαι, ούτε της των ουρανών αξιωθήναι βασιλείας».

Ερχόμενος ειδικότερα ο θεοφόρος Πατήρ στο ιδιαίτερο διά της επιστολής του «μάθημα περί πολιτικής» και απαντώντας στο ερώτημα: «τί εστίν έργον άρχοντος;», θέτει ως απαρχή της εκτενούς πραγματεύσεώς του την θεμελιώδη διδαχή ότι: «άρχοντος γαρ ως αληθώς, μη της ιδίας μόνον σωτηρίας ποιείσθαι φροντίδα, αλλά και τον εμπιστευθέντα λαόν της ίσης αξιούν προνοίας, και εις την αυτήν της θεογνωσίας χειραγωγείν τε και προσκαλείσθαι τελειότητα».

Σύμφωνα με την διδασκαλία του Πατριάρχου Φωτίου, οι άρχοντες και όσοι κατέχουν κρατικά αξιώματα και ασκούν την από της πολιτείας δοθείσα εξουσία, οφείλουν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί επειδή και το μικρότερο από τα πταίσματά τους «εις μέγεθος αίρεται, και πάσι γίνεται περιβόητον», ενώ τα παραπλήσια διαπραχθέντα από τους αρχομένους (υπηκόους) πταίσματα αποκρύπτονται και λησμονούνται. Στο πλαίσιο αυτό ο κατά κόσμον άρχοντας, «ο ενστερνιζόμενος τον θεϊόν έρωτα» οφείλει να αγαπά τον πλησίον, ήτοι τους υπηκόους του, και προς αυτούς να αποδίδει μετά τον Θεόν, την πρέπουσα και πρωτίστη τιμή αποφεύγοντας πάσα ενέργεια, η οποία προκαλεί φόνους και «εμφύλια αίματα». Ως συνετός και σώφρων Ηγεμών θα πρέπει να μη χρησιμοποιεί «γλώσσα καταλαλιάς» και να μη δίδει χώρο στους ποικίλους λογισμούς. Δεν του πρέπει να μετέρχεται βίαια μέσα, όπως ξυλοδαρμούς και προπηλακισμούς έναντι των ανθρώπων, όπως και ποτέ δεν θα πρέπει να ενεργεί ως «τύραννος εραστής» και να επιθυμεί με αδηφάγο διάθεση «όσα τω πλησίον υπάρχει». Αντιθέτως ο άρχων ως κεφαλή της πολιτείας και του λαού οφείλει να είναι προσευχητικός προς τον Θεό τόσο για την προσωπική πνευματική του ωφέλεια, όσο και υπέρ σωτηρίας του λαού του, ο οποίος όταν προκόπτει εν Χριστώ και κατά πάντα, τότε αυτό πιστώνεται στον φιλόθεο και φιλόχριστο άρχοντα ως από Θεού μαρτυρία της αρετής του.

Ο Πατριάρχης Φώτιος επικαλούμενος την αρχαία ρήση ότι: «αρχή άνδρα δεικνύει», υπογραμμίζει ότι, ενώ όλα τα παραπάνω ισχύουν για κάθε άνθρωπο, εντούτοις περισσότερο θα πρέπει ως «παιδαγωγία εξουσίας», να ισχύουν για τους κοσμικούς άρχοντες, οι οποίοι θα πρέπει να διακρίνονται για την καλοκαγαθία και την «εν ήθεσιν ευκοσμίαν» τους κατά την άσκηση της εξουσίας, επειδή, όπως αναφέρει: «ώσπερ ο χρυσός εν ταις λιθίναις ακόναις δοκιμάζεται, ούτως ο ανθρώπινος νους εν ταις αρχικαίς εργασίαις και ταις των αρχομένων διανοίαις εξετάζεται».

Χρέος ιερό και έργο θεάρεστο θεωρεί ο Θεόφρων Πατήρ την από μέρους των Ηγεμόνων ανέγερση Ιερών Ναών «επ' ονόματι Θεού και των αυτού αγίων» και παράλληλα τον κατά το προσωπικό παράδειγμά τους εθισμό του λαού να εκκλησιάζονται και να μετέχουν των ιερών και φρικτών μυστηρίων της Αγίας Μητρός Εκκλησίας. Οι προϋποθέσεις για την ορθή και συνετή άσκηση της κρατικής εξουσίας από τους άρχοντες

ορίζονται σαφώς και λεπτομερώς από τον έχοντα και ιδίαν πείρα περί τα κρατικά πολιτικά αξιώματα Πατριάρχη Φώτιο, ο οποίος μετ' επιτάσεως υπογραμμίζει την αναγκαιότητα να ασκεί ο ηγεμών την φρόνησή του, η οποία αποκτάται και αποθησαυρίζεται με την μελέτη, την ανάμνηση πράξεων πρεσβυτέρων, την συναναστροφή και συνομιλία με φρονίμους άνδρες καθώς και με τις κατά τον βίο πράξεις και εμπειρίες.

Επειδή μάλιστα οι άρχοντες είναι ωσάν *«λυχνία επάνω όρους κείμενη»* και όλος ο λαός παρατηρεί την εξωτερική εμφάνιση και την εν γένει συμπεριφορά τους, ο Πατριάρχης Φώτιος νουθετεί τους κατέχοντες δημόσια κρατικά αξιώματα να μην παραθεωρούν και περιφρονούν την έξω εικόνα, τις κινήσεις και την διαγωγή τους. Οφείλουν δηλαδή να είναι προσεκτικοί στις διαθέσεις του προσώπου τους, στην φροντίδα της κόμης τους και όλη η περιβολή τους να είναι κοσμία και σεμνή, αποφεύγοντας *«... το βλακώδες και περιέργον εκφερόμενον, μήτε πάλιν πέρα του μετρίου προς το ημελημένον καθελκόμενον. Εκάτερον γαρ απρεπές και ευκαταφρόνητον, και αρχικής πολιτείας αλλότριον»*. Ακόμη και ο τρόπος του βαδίσματος των αρχόντων είναι για τον Θεοφώτιστο Πατέρα απόδειξη *«ευταξίας»* και γι' αυτό ακριβώς δεν θα πρέπει να είναι ούτε *«θηλυπρεπές και έκλυτον»* κατά την ασχημονούσα κίνησή τους ούτε *«αθρόον και τεταραγμένον και ανώμαλον»*, επειδή *«όλως, πάσα κίνησις τάξει κοσμείσθω»*.

Ιδιαίτερη είναι η αναφορά του Ιερού Πατρός στον τρόπο με τον οποίο αρμόζει να ομιλεί ο Ηγεμών και εν γένει οι άρχοντες του κράτους ως δημόσια πρόσωπα όταν διατυπώνουν δημόσιο λόγο. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι η ταχυλογία εν δημηγορία είναι κάτι το *«ανόητον και επισφαλές»*, *«ευτελές και ταπεινόν»*, ενώ αντιθέτως η συμμετρία *«συν ευταξία»* στον δημόσιο λόγο είναι *«σεμνόν τε αξιάγαστον, και μεστόν όγκου και συν ευλαβεία, ποθεινόν οράσθαι παρασκευάζει, και άρχειν επιτηδειότερον»*. Γενικώς οι άκριτες ακρότητες είναι ακόμα και στον τρόπο που εκφέρεται ο δημόσιος λόγος απόδειξη πνευματικής ανωριμότητας, αφενός μεν διότι η ταχύτητα στον λόγο μαζί με την αταξία φανερώνει κάτι το *«έμπληκτον και μανικόν»*, αφετέρου δε η βραδύτητα στον λόγο μαζί με την αταξία κάτι το *«νωθρόν και ηλίθιον, και σφάλλον... κατορθούν δε ελάχιστα, και ταύτα λίαν ταπεινά»*. Ο άμετρος και άκριτος γέλωτας είναι πρόξενος ασχημοσύνης του προσώπου και ανατροπέας εξυβριστικός της ευστάθειας του ήθους, ενώ η *«αισχρορρημοσύνη»*, όπως χαρακτηρίζει την αισχρολογία ο Μέγας Φώτιος, πολλές φορές και διά βραχυτάτου ρήματος προκαλεί μεγίστη ζημία όταν εκστομίζεται από χείλη άρχοντος.

Κατά τον Ιερό Πατέρα ο Ηγεμών του κράτους θα πρέπει να έχει τα ότα του ανεωγμένα προς τους αδικουμένους και αποκλεισμένα προς τους αδικούντες ενώ παράλληλα είναι λυσιτελές και συνετό να αποφεύγει τις συναναστροφές με ανθρώπους οι οποίοι είναι συκοφάντες και έχουν *«χείλη κατήγορα»*.

Το μέγα κεφάλαιο της του Ηγεμόνος και των αρχόντων φιλίας θίγει ο οξυνούστατος Πατριάρχης Φώτιος συμβουλεύοντας ότι είναι δείγμα

αφροσύνης κάποιος – πολλώ δε μάλλον ο Ηγεμών – να «*ζεγγύνει φιλίαν*» τάχιστα και τάχιστα να διαρρηγνύει τις φιλικές τους σχέσεις. Την επιλογή των φίλων εκ μέρους των αρχόντων θεωρεί ο θεόφρων Πατήρ ως ιδιαίτατα λεπτό ζήτημα, επειδή η όλη συμπεριφορά των φίλων πολλάκις προκαλεί τον σκανδαλισμό στο λαό και γεννά την υπόνοια και τις αρνητικές κρίσεις και για τους άρχοντες, οι οποίοι θα πρέπει να επιλέγουν μετά πολλής συνέσεως ως φίλους τους αρίστους και όχι τους φαύλους, καθώς επίσης και εκείνους που ανά πάσα περίπτωση, ευχάριστη ή δυσάρεστη, διασώζουν αδόλως την φιλία και όχι με δόλια και εφήμερα ιδιοτελή και ευτελέστατα κριτήρια τα οποία στοχεύουν στην ικανοποίηση του ιδίου συμφέροντός των.

Αναφερόμενος ειδικότερα στον περιβαλλόμενο από φαύλους φίλους άρχοντα γράφει ότι ομοιάζει με περίλαμπρη πόλη πεπληρωμένη πλούτου και δόξης αλλά εξευτελιζόμενη λόγω σαθρού τείχους και ελλείψεως προστασίας. Επισημαίνει δε την διαβρωτική ενέργεια των φαύλων φίλων προς τον Ηγεμόνα ως εξής: *«ούτως οι περί τον άρχοντα φαύλοι, και τον εκείνου συνδιαβάλλουσι τρόπον. Οι γαρ εκείνων της πονηρίας λαμβάνοντες πείραν, και τον υπ' αυτών δορυφορούμενον παραπλήσιον υπολαμβάνουσιν είναι»*. Σε άλλο συναφές σημείο ο Ιερός Φώτιος νουθετεί επιμόνως τον Ηγεμόνα γράφοντας: *«Μηδέν παράνομον μηδέ φίλοις χαρίζου. Αν μεν γαρ επιεικείς ώσι, μισήσουσι μάλλον παρανομούντα, ή φιλήσουσι χαριζόμενον. Αν δε φαύλοι, διπλήν ζημίαν υπομένεις, κακούς ευεργετών, και αγαθοίς απεχθανόμενος. Και χωρίς δε τούτων, τέρψει προσκαίρω και ιδιωτική αϊδιον όνειδος αλλάζασθαι και κοινόν, μεγάλης ανοίας»*.

Ο μετά φρονήσεως και πνευματικής ωριμότητας Ηγεμών, σύμφωνα με την διδασκαλία του εμπειροτάτου στα της κρατικής διοικήσεως πράγματα Πατριάρχου Φωτίου, δεν θα πρέπει να ζητεί ή να απαιτεί να ακούει από τους φίλους του *«τα ηδέα»* αλλά *«τα αληθή»*, επειδή ακριβώς η αλήθεια στα λεγόμενα των ανθρώπων αποτελεί το κριτήριο της διακρίσεως ανάμεσα σε φίλους και κόλακες. Η βασική και καίρια αυτή διάκριση έχει τις ανάλογες συνέπειές της για τους Ηγεμόνες, επειδή οι μεν κόλακες, *«οι επαινούντες κατά πρόσωπον»*, δεν τους επιτρέπουν να συναισθανθούν τα ατοπήματά τους και συνακόλουθα επιτείνουν τον σκανδαλισμό και τις διαβολές μεταξύ των ανθρώπων, οι δε αληθείς φίλοι τουναντίον *«τω διά φιλίας ελέγχω»* ενδυναμώνουν την συνείδηση των φίλων τους Ηγεμόνων προκειμένου να αντιληφθούν το παρανομηθέν και να βελτιωθούν απολογούμενοι εν μετανοία για τα ποικίλα σφάλματά τους. Γι' αυτό και νουθετεί ο Άγιος Φώτιος του άρχοντες του κράτους να κοινωνούν (επικοινωνούν) με τους αξίους φίλους τους, όταν εκείνοι συμβάλλουν στην αύξηση της αρετής τους, αλλά να τους αποφεύγουν παντί τρόπω, όταν η γνώμη τους οδηγεί στην φαυλότητα.

Ο μετά διακρίσεως ακριβοδίκαιος και σόφρων Ηγεμών δεν θα πρέπει να επηρεάζεται στην κρίση του από τους φίλους του, οπότε, εάν εκείνοι ενεργούν πλημμεληματικώς *«εις τα κοινά»*, θα πρέπει να τους αντιμετωπίζει με αμεροληψία προκειμένου να υπάρχει ευνομία στην

πολιτεία, εάν πάλι σφάλουν σε βάρος του ιδίου του Ηγεμόνος, να τους αντιμετωπίζει με μακροθυμία και επιείκεια, επειδή έργο «εννομωτάτης αρχής» του βασιλέως είναι «*τα μεν εις εαυτόν φιλανθρώπως φέρειν, τα δε εις κοινά και εις αλλήλους δικαίως ευθετείν και διεξάγειν*». Εξάλλου, κατά τον νουνεχέστατο Πατριάρχη Φώτιο, μόνον οι τύραννοι παραθεωρούν τα αδικήματα κατά της πολιτείας και των άλλων ανθρώπων, αλλά τα κατ' αυτών σφάλματα πικρώς και σκληρώς εξετάζουν.

Δεν νοείται για τον θεοφώτιστο Πατέρα να διαπράττει αδικήματα ο Ηγεμών και εάν, όπως επισημαίνει, είναι παράλογη πρόφαση η πενία για να αδικεί ο πενόμενος, είναι απολύτως αναπολόγητος ο έχων δυναστεία (άρχων) και μη έχων απορία να διοικεί αμαρτάνοντας. Για τον λόγο αυτό, όσο κάποιος προέχει στην δύναμη της εξουσίας άλλο τόσο οφείλει να υπερέχει και στην αρετή. Στην αντίθετη περίπτωση επιτελεί τρία κάκιστα, ήτοι οδηγεί στην απώλεια τον εαυτό του, παρακινεί και τους άλλους στην κακία και γίνεται πρόξενος της κατά του Θεού βλασφημίας, επειδή οι άνθρωποι μέμφονται τον Θεό, που έδωσε την αρχή σε ανάξιο Ηγεμόνα.

Ο τρόπος ασκήσεως της εξουσίας αποτελεί για τον εμπειρότατο Πατριάρχη Φώτιο κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα. Κατά την ανάλυσή του ο άρχοντας είναι φρόνιμο να ασκεί την εξουσία του όχι με τυραννική διάθεση αλλά «*μετ' ευνοίας*», ήτοι με πνεύμα επιείκειας και δικαιοσύνης, οπότε και οι αρετές αποκτώνται και ο φόβος, ο οποίος ουδεμίαν αξίαν έχει στην άσκηση των ηγεμονικών καθηκόντων, καταργείται. Ο αληθής Βασιλεύς αποκτά κλέος μεταξύ των υπηκόων του όταν με κόπους πολλούς φροντίζει τον λαό του και όχι όταν επιβάλλει την εξουσία του με τρόπο και καταπίεση.

Θεμελιώδες αρχές της ασκήσεως της ηγεμονικής εξουσίας είναι το «*εγκρατώς άρχειν*» και «*ου το κολάζειν, αλλά το δοκείν κολαστικόν είναι*». Ο εμφιλόσοφος Πατήρ ημών Φώτιος απορρίπτει την αυθαίρετη υπό των αρχόντων άσκηση της εξουσίας, την οποία θεωρεί ότι λειτουργεί λυσιτελώς μόνον όταν ασκείται κατά νόμον και γι' αυτό οι άρχοντες οφείλουν να αποδέχονται και να επαινούν τους «*ακριβεστάτους νόμους*» προς τους οποίους δέον είναι να ρυθμίζουν τον όλο βίο τους και να παιδαγωγούν όχι με τιμωρίες αλλά με το προσωπικό τους σύννομο παράδειγμα τους ανθρώπους. Η εγκράτεια και το μέτρο κατά την άσκηση της ηγεμονικής εξουσίας φανερώνει το «*ευσταθές ήθος*» και την των «*οικείων τρόπων σεμνότητα και επιμέλεια*» των ηγεμόνων, ενώ ο κολασμός και οι ακρότατες τιμωρίες είναι ίδιον οργίλων και όχι φρονίμων ηγετών, οι οποίοι επειδή είναι ενδεείς στη γνώση του «*δημαγωγείν σωφρόνως*» τρέπονται «*επί το κολάζειν ραδίως*».

Οι ηγεμόνες λειτουργούν ως υγιή πρότυπα του λαού, όταν ενεργούν με αυτοέλεγχο και αυτοσυγκράτηση, γεγονός που φανερώνει ότι υπάρχει το μέτρο στη ζωή εκείνων οι οποίοι φέρουν την ευθύνη να κυβερνούν. Ο Πατριάρχης Φώτιος θεωρώντας ως βασική αρχή για την ορθή άσκηση της εξουσιαστικής δυνάμεως, την προσωπική κατά νόμο λειτουργία σε θεσμικό επίπεδο των ηγητόρων, διδάσκει ότι ο άρχων ως πρότυπο μπορεί

να είναι αποτρεπτικά φοβερός και επαχθής για τους παρανομούντες και ανεπαχθής για τους νομοταγείς υπηκόους του.

Οι τύραννοι κολάζουν αλλά δεν γεννούν την αρετή στις ψυχές των ανθρώπων, ενώ οι σώφρονες άρχοντες όταν δεν διαφθείρουν την αρετή, μπορούν και *«πλείους και βελτίονας ποιείν τους αρχομένους»*. Όταν οι άνθρωποι βλέπουν τον άρχοντα να είναι υποτεταγμένος στα πάθη και τις ηδονές, είναι αναπόφευκτο ότι και οι ίδιοι *«πόθω εκόντες υποταγίσονται»*. Επειδή δε οι υπήκοοι θεωρούν τον ακόλαστο άρχοντα ως ανδράποδο ηδονών και παθών και βιώνουν ως αφόρητο άχθος να υπηρετούν έναν τέτοιο ανάξιο ηγεμόνα, ο Πατριάρχης Φώτιος μετ' επιτάσεως υπογραμμίζει ότι *«όταν τις άρχη εαυτού, τότε νομιζέτω και των υπηκόων άρχειν αληθώς»*.

Η αρετή λοιπόν στη ζωή των αρχόντων δύναται *«εκ μικράς μεγάλιν πόλιν ποιήσαι»* και *«αρετή την των αρχομένων αύξεις πολιτείαν»*. Απόδειξη μάλιστα της του Ηγεμόνος αρετής είναι όταν δεν επαινεί καμμία παρανομία ακόμη κι αν νομίζει ότι μπορεί αυτή να φέρει ευημερία, επειδή τότε ριζώνει βαθύτερα η κακία στους παρανομούντες και ο ίδιος συν τω χρόνω θα επιθυμήσει τοιουτοτρόπως να ενεργήσει, οπότε και οι άλλοι θα τον μιμηθούν, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Ιερός Φώτιος: *«ο των αρχόντων τρόπος, νόμος γίνεται τοις υπό χείρα. Ει τι ουν το πλήθος εξαμαρτάνει, εις τον άρχοντα την αιτίαν αναπέμπει»*.

Η ορθή βουλή σε κάθε ενέργεια του άρχοντος θα πρέπει να προηγείται διότι τότε μόνον αποφεύγονται οι περιπέτειες, τις οποίες γεννά η άκριτη ορμή. Η ευβουλία (ορθή σκέψη και απόφαση) κατορθώνει περισσότερα απ' όσα τα πολλά χέρια. Συμπληρωματικά της ευβουλίας λειτουργεί η μετάνοια, η οποία, κατά τον σοφό Πατριάρχη Φώτιο, είναι *«προνοίας επίκουρος»* και διορθώνει και διασώζει όσα η κακή κρίση του άρχοντος προς στιγμήν πλήττει.

Στην απονομή του δικαίου ο ηγεμών οφείλει να είναι λίαν προσεκτικός και με ορθότητα σκέψεως να λειτουργεί ως εχέφρων και συνετός δικαστής *«κρατών μεν οργής, ουχ ηττώμενος δε συμπαθεία»*. Στον ηγεμόνα δικαστή αρμόζει και επιβάλλεται να θεωρεί ως μόνη συγγένεια, φιλία και δόξα του, την διακονία της δικαιοσύνης, αλλά και συνάμα ως μόνη αλλοτρίωση, έχθρα και αδοξία του, την αδικία.

Σε πολλές περιπτώσεις το πάθος του φθόνου φθείρει τον ηγεμόνα και τον οδηγεί σε εσφαλμένες αποφάσεις και ενέργειες. Δι' αυτό ο Μέγας Φώτιος δεν παραλείπει να επισημάνει ότι: *«ο φθόνος, πάση μεν ψυχή μεγάλη νόσος· μεγίστη δε, μάλιστα τοις εν εξουσία»*. Δεν υπάρχει λοιπόν τίποτε πιο ολέθριο από το να θεωρεί ο άρχων τους συνεργούς του στη ζωή και στα ζητήματα της πόλεως ως εχθρούς και να τους επιβουλεύεται ως πολεμίους επειδή φθονεί την ενυπάρχουσα σε αυτούς αρετή.

Μία ιδιαίτερη αναφορά του Αγίου Φωτίου για την σχέση του ηγεμόνος προς τους ομοφύλους (ομοεθνείς) του προκαλεί το ενδιαφέρον. Νουθετεί λοιπόν τον Ηγεμόνα να μην μεταβάλει ευχέρως και άνευ εμφανούς αιτίας την προς τους ομοφύλους του διάθεση, επειδή η ευμένεια και η φιλανθρωπία προς αυτούς κοσμεί και σώζει τον άρχοντα, ο οποίος

δύναται να επικρατήσει των πολεμίων του, αλλά να καταστραφεί υπό των οικείων του λόγω της ωμότητός του.

Ο περινούστατος Πατριάρχης Φώτιος θεωρεί ως τέλειο πρότυπο ηγεμόνος τον *«ενάρετον»* και *«αρεταίς περικοσμούμενον»* ηγεμόνα, ο οποίος πρωτίστως θα πρέπει να είναι δίκαιος, επειδή εάν και οι άρχοντες παρανομούν, τότε προκαλούν το μίσος και την οργή του πλήθους. Παράλληλα ο σώφρων και έμπειρος ηγεμών θα πρέπει να *«θηρεύει»*, ήτοι να αφουγκράζεται *«των υπηκόων τας γνώμας»* και να τις λαμβάνει υπόψιν του για τις φιλίες, τις αποφάσεις και τον τρόπο ασκήσεως της εξουσίας του. Επιπρόσθετα αποδεικνύεται η ποιότητα του χαρακτήρος και το ήθος της προσωπικότητος του ηγεμόνος από τον τρόπο με τον οποίο *«τα κατά την αυτού οικίαν οικονομεί»*, αλλά και πως συμπεριφέρεται στην γυναίκα, τα παιδιά και τους υπηρέτες του, καθώς επίσης πώς μεταχειρίζεται του φίλους του και ποιές είναι οι διαθέσεις του προς τους γείτονές του.

Με την όλη συμπεριφορά, την κρίση και τις αποφάσεις του ένας Ηγεμών καθίσταται πρότυπο, υγιές και αγαθό ή νοσηρό και κακό, για τον λαό και πολύ περισσότερο θεωρείται ακριβοδίκαιος και *«κριτής άριστος»*, όταν επισκοπεί πρώτα τις δικές του άτοπες πράξεις και προσπαθεί να τις διορθώνει, αισθανόμενος ντροπή να επιπλήττει τους άλλους παρόλο που και ο ίδιος είναι ανέντιμος. Σύμφωνα με τις προτροπές του νουνεχέστατου Ιερού Φωτίου ο ηγεμών οφείλει να επαινεί τις άριστες πράξεις όχι μόνο με λόγους αλλά και με κάθε άλλο τρόπο προκειμένου να αναδείξει τους εντίμους και τις τίμιες πράξεις τους, ώστε να τους καταστήσει πρότυπα προς μίμηση στους λοιπούς ανθρώπους. Παράλληλα είναι *«αληθώς αρχής εννόμου και επιστασίας έργον»* όταν ο σοφός ηγεμών προνοεί για όλους και σε άλλους μεν είναι επιεικής για να βελτιωθούν και σε άλλους επιτιμητικός για να σωφρονισθούν και να ανανύψουν εκ της ατιμίας.

Στο πλαίσιο αυτό ο Ιερός Πατήρ προτρέπει τους ηγεμόνας να μετέρχονται ποικίλων μεθόδων και τρόπων για να παιδαγωγούν τον λαό και άλλους μεν να τιμωρούν, άλλους δε να ψέγουν και ορισμένους αξίους και εντίμους να επαινούν και να ευεργετούν. Εάν όμως χωρίς διάκριση και ορθοκρισία οι ηγήτορες ευεργετούν τους πολεμίους, είναι προδότες και εάν επαινούν τους φαύλους, είναι ανατροπείς της καθεστηκυίας πολιτείας. Μέγιστο μάλιστα ατόπημα θεωρεί το να μην τιμά ο άρχων τον πολλά και άξια κατορθούντα άνθρωπο, οπότε *«εις την αυτήν ακοσμίαν την πολιτείαν καταστρέφει»*, επειδή ακριβώς όπως ο άρχων είναι φοβερός για τους αδικούντες, άλλο τόσο θα πρέπει να είναι φύλακας και ασφάλεια για τους νομίμως και δικαίως πολιτευομένους. Συνεπώς, στους άριστους πρέπει η αγάπη του ηγεμόνος και στους ρέποντες προς την φαυλότητα ο φόβος ως μέσο αποτροπής και παιδαγωγίας, αλλά όχι ως έκφραση μίσους, οργής και εκδικήσεως.

Σε κάθε δε περίπτωση επιβάλλεται να επιδιώκει την καταστολή των ερίδων μεταξύ του λαού, επειδή, σύμφωνα με την εφυέστατη προσέγγιση του Ιερού Φωτίου, η κοινή φθορά, η διχοστασία και ο εμφύλιος

σπαραγμός στηρίζουν τους τυράννους και όχι τους αληθείς άρχοντες, οι οποίοι έχουν ιερό χρέος *«αστασιάστον συντηρείν την ομόνοϊαν των υπηκόων· εν γαρ τη των αρχομένων σωτηρία το βάθρον αυτοίς πέπηγε της εξουσίας»*.

Από τον ενάρετο ηγεμόνα ο Μέγας Φώτιος απαιτεί να αποφεύγει τους όρκους, επειδή, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: *«προπετής όρκος, πρόχειρος επιορκία»*. Κατά τον ίδιο, ο ενάρετος και σοφός ηγεμών οφείλει να τιμά τους ευεργέτες του για όσα ευεργετήματα και χάριτες εδέχθη και να είναι άνθρωπος ευγνωμοσύνης, ο οποίος ανταποδίδει μετά προθυμίας τις χάριτες, επειδή αγνώμονες είναι οι φαύλοι, αλλά και να αποφεύγει την απάτη, επειδή *«απάτη μεν απανταχού ασθενείας ομολογία»*, επιλέγοντας να είναι ευθύς στον λόγο και τους σχεδιασμούς του ακόμη και έναντι των πολεμίων του. Σε πολλές περιπτώσεις η αποστροφή ή η κατά μέτωπον επίθεση έναντι των μη φιλικά διακείμενων ανθρώπων γεννά χαλεπωτέρους εχθρούς. Γι' αυτό ο σοφός ηγεμών είναι λυσιτελέστερο να ευεργετεί παρά να επιτίθεται διότι *«ο ευεργετών ή φίλον παρασκεύασεν αντί εχθρού, ή πάντως πραότερον εχθρόν»*. Συνακόλουθα, κατά τον Πατριάρχη Φώτιο, οι άρχοντες επιβάλλεται να αποφεύγουν την ψευδολογία και τις εύκολες υποσχέσεις διότι οι μη εκπληρούμενες υποσχέσεις, οι οποίες γεννούν φρούδες ελπίδες, προκαλούν την δυσμενή κρίση των ανθρώπων έναντι του ακρίτως υποσχομένου ηγεμόνος.

Οι νουθετήριες προτροπές και λοιπές παιδαγωγικές συμβουλές του Πατριάρχου Φωτίου προς τους άρχοντες στοχεύουν στην πνευματική καλλιέργεια του *«ταμείου της ψυχής»* τους και στη λυσιτελέστερη άσκηση της εξουσίας τους ως προϊόν πνευματικής ωριμότητας και εναρέτου βιοτής. Διδάσκει λοιπόν επιπρόσθετα ο Ιερός Πατήρ ότι ο ηγεμών τις προσωπικές δοκιμασίες του θα πρέπει να τις υπομένει με γενναίο φρόνημα και των υπηκόων του να τις αντιμετωπίζει με συμπόνοια και ευαισθησία. Ιδιαίτερα αναλύει το τυφλό πάθος του θυμού και μετ' επιτάσεως προτρέπει τους άρχοντες να αποφεύγουν σε κάθε λόγο ή ενέργειά τους να έχουν *«συνοδοιπόρο»* τους τον θυμό, αλλά την επιείκεια και τον διακριτικό έλεγχο ως παιδαγωγικά μέσα νουθεσίας και σωφρονισμού ακόμη και για τους πλέον απειθείς. Μάλιστα είναι περισσότερο λυσιτελές να είναι κάποιος ταχύς στις ευεργεσίες και βραδύς στις οργιλώδεις τιμωρίες.

Οι άρχοντες με τις πράξεις τους, τον λόγο τους και την εν γένει συμπεριφορά τους δεν θα πρέπει να διαψεύδουν εκείνους που τους πιστεύουν και τους εμπιστεύονται, αλλά και να αποφεύγουν την οίηση και την συνύπαρξη με ανθρώπους οίησης.

Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η προσέγγιση του Πατριάρχου Φωτίου για την σχέση των αρχόντων με τις γυναίκες καθώς και το πώς αυτή η σχέση τους επηρεάζει στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Θεωρεί ο Ιερός Πατήρ ότι η γυναίκα ως σύζυγος είναι βοηθός βίου για τον ηγεμόνα, ο οποίος όταν επιλέγει τη μονογαμία βιώνει την *«κοινωνίαν ημέρου και φιλανθρώπου βίου και πολιτείας ευνομουμένης»*, αλλ' όταν καταβάλλεται

υπό των ηδονών της πολυγαμίας, τότε αυτό είναι *«υπέραιοστρον και μιαρόν, και της των αλόγων ακολασίας και ακαθαρσίας»*. Κατά τον ίδιο, ο ηγεμών θα πρέπει να αγωνίζεται εναντίον των αισθήσεων τις οποίες πυρπολεί η όψη, ο ήχος της φωνής και το κάλλος του σώματος των γυναικών διότι υποδουλώνεται σε αυτά και απολύει τον *«αυτοδέσποτον λογισμόν»* υπό το κράτος των του σώματος λογισμών που ως κύματα ταραχής και ζάλης συγκλονίζουν την ύπαρξή του.

Η μέθη και οι τρυφές των αρχόντων θεωρούνται από τον εγκρατή Ιερό Φώτιο ως ναυάγιο των αρχομένων και της νηός της κυβερνωμένης πολιτείας, στην οποία ο κυβερνών δεν θα πρέπει να οδηγεί ουδένα άνθρωπο στην απόγνωση, αλλά με αφορμή κάποια πτώση του να τον επικουρεί να εγερθεί προκειμένου να μην επαναλάβει το πταίσμα της πτώσεως. Ως πρότυπο όλων ο ηγεμών είναι ωφέλιμο να παραδειγματίζει τον λαό ασκούμενος στους εκουσίους και κυρίως στους ακουσίους πόνους επιδιώκοντας όχι μόνο να αποτρέπει τους ανθρώπους από κάθε εφήμερη πράξη αλλά και ο ίδιος να αποφεύγει πάσα ροπή *«προς το αμαρτάνειν»*. Η διά των λόγων ύβρη, την οποία εκστομίζει ο ηγεμών είναι ωσάν πληγές μαστίγων στο σώμα των ελευθέρων ανθρώπων και γι' αυτό ο θεοφόρος Πατήρ καταδικάζει την ευτραπελία και τους χυδαίους χαριεντισμούς παντός ανθρώπου και πολύ περισσότερο των αρχόντων, που πολλές φορές προκαλούν επώδυνες ζημίες.

Αξιοσημείωτη είναι η προτροπή του Πρωθιεράρχου Αγίου Πατρός να αντιμετωπίζει ο ηγεμών με πραότητα και σύνεση ακόμη και τις πλέον επικίνδυνες καταστάσεις παρά με την φλόγα του πάθους που περισσότερους κινδύνους εγκυμονεί. Ως απόδειξη της ικανότητας του άρχοντος να κυβερνά θεωρεί την σπουδή και την ευβουλία, την εκ των προτέρων επιμέλεια και φροντίδα όλων των καταστάσεων, ευχάριστων και δυσάρεστων, και όχι την αδιαφορία και την ραστώνη. Εξάλλου, οι συνετοί ηγεμόνες απωθούν τα δυσχερή δι' ευβουλίας και διευθετούν τα συμβαίνοντα με καλή διάθεση.

Ως άριστος γνώστης και εμπειρότατος ψυχοανατόμος των ανθρώπων που κατέχουν δημόσια αξιώματα και ασκούν κρατική εξουσία ο Μέγας Φώτιος διδάσκει ότι είναι απόδειξη έμφρονος και ωρίμου, ευσταθούς και μεμετρημένου ανδρός, όταν επιτυγχάνει υψηλά κατορθώματα, να μην φυσιούται και να μη γίνεται αλαζών αλλά να αντιμετωπίζει την *«ευπραγία»* στη ζωή του διαλύοντας και τον φθόνο των γύρω του. Τις δε δοκιμασίες του βίου να υπομένει με γενναίο φρόνημα και χωρίς την αθυμία της διανοίας γνωρίζοντας το *«τρεπτόν, και άστατον, και αβέβαιον των ανθρωπίνων»*, επειδή είναι απόδειξη αφροσύνης, κουφότητας και απειροκαλίας να επαίρεται κάποιος *«εν ταις ευπραγίαις»* και λόγω τις αθυμίας του στις δυσπραγίες να καταπίπτει και να ασχημονεί. Νουθετεί μάλιστα τον ηγεμόνα να είναι προσεκτικός σε κάθε είδους καινότητες και καινοτομίες, επειδή υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος προκλήσεως μείζονος ζημίας. Να επιχειρεί δε αυτές μόνον όταν θεωρεί ότι δύνανται να είναι επωφελείς για την κοινωνία και αφού είναι καλώς *«εγγεγυμνασμένος»* σε τέτοιου είδους ενέργειες.

Σύμφωνα με τις διδαχές και νουθεσίες του Αγίου Φωτίου η εύνοια των αρχομένων είναι για τον ηγεμόνα κραταιότερα και ασφαλεστέρα «όπλων και ανδρείας και στρατηγίας», επειδή μόνο όταν είναι παρούσα και στρατηγούσα η εύνοια του λαού, είναι χρήσιμα και τα όπλα και η ανδρεία και η στρατηγία. Αυτή μάλιστα η του λαού εύνοια ανθεί υπέρ του ηγεμόνος μόνον όταν αυτός με εχέφρονα διάνοια και αγάπη επικουρεί και επιμελείται «εν οίς έκαστος έχει χρείαν» και μάλιστα στις συμφορές του, επειδή «η ευδαιμονία των υπεξουσίων, άκραν ανακηρύττει σύνεσιν και δικαιοσύνην της εξουσίας».

Ο εν Πατριάρχαις Άγιος Φώτιος ο Μέγας κατακλείει την νουθετήρια και άκρως διδακτική και αρίστης πολιτικής παιδαγωγίας επιστολή του προς τον Ηγεμόνα των Βουλγάρων Μιχαήλ, την οποία κατονομάζει ως «τινά θεία συμβόλαια και αρετής αρχετύπους πίνακας», επειδή ακριβώς αποτελεί διαχρονικό «εγχειρίδιο περί της ορθής ασκήσεως της πολιτικής τέχνης», ακόμη και για τους συγχρόνους όπου γης πολιτικούς άνδρες και γυναίκες, με την εξής διδαχή: «περί ων αν ευ πράξης, είτε εν τω οικείω βίω, είτε εν τω κοινώ της πολιτείας, τω Θεώ ανατιθέναι δικαίου την αιτίαν. Ούτω γαρ μάλλον τε αυτόν επίκουρον έξεις, και θεοφιλής είναι δόξεις, και κούφον σεαυτόν και αλαζονικόν ουκ ελέγξεις, και του φθόνου δείξεις περιτεθραυσμένας τας ακίδας».

Υ.Γ.: Η Ορθόδοξος κατ' Ανατολάς Εκκλησία του Χριστού έχει ορίσει ως εόρτιο ημέρα μνήμης του Μεγάλου Οικουμενικού Πατριάρχου Αγίου Φωτίου Α', την 6^η Φεβρουαρίου εκάστου έτους. Είθε οι πρεσβείες του να είναι καρποφόρες υπέρ της επαναλειτουργίας της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης η οποία επί 46 έτη (1971-2017) αδίκως καθεύδει, δοθέντος ότι ο Άγιος Φώτιος αναφέρεται ως ιδρυτής της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος Χάλκης επί του λόφου της Ελπίδος ή των Παπάδων, καθώς και ως Πνευματικός Έφορος και Πάτρωνας της Σχολής.